

УДК 349.6:341.31

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.57>

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ І ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Денисенко К.В.,

кандидат наук з державного управління, доцент,
доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського
права і процесу юридичного факультету Пенітенціарної академії України
ORCID: 0000-0002-9637-1361

Денисенко К.В. Проблеми реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах воєнного стану.

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах військової агресії з боку російської федерації. Підкреслено, що 24 лютого 2022 року російська федерація розпочала загарбницьку війну проти незалежності та територіальної цілісності України, яка супроводжується нівелюванням міжнародного гуманітарного права, знищенням економічних та природних ресурсів, об'єктів цивільної та критичної інфраструктури, а також численними випадками порушень екологічних прав українських громадян, зокрема права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Сформульовано ознаки права на безпечне для життя і здоров'я довкілля: 1) належить до комплексу екологічних прав; 2) закріплене в Конституції та законах України; 3) поширюється на всіх осіб, без прив'язки до громадянства України; 4) реалізується людиною з метою задоволення своїх життєвих та фізіологічних потреб; 5) є невідчужуваним; 6) виступає у якості можливості будь-якої особи задовольняти свої життєві та фізіологічні потреби; 7) його реалізація не вимагає активних дій з боку громадян; 8) охороняється і захищається у встановленому законом порядку.

Наголошено, що країна-агресор вдається до ядерного шантажу, засмічення земель, забруднення ґрунтів, вод, атмосферного повітря, об'єктів природно-заповідного фонду, знищення тваринного та рослинного світу, що призводить до порушення положень Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I).

Окреслені в статті задокументовані злочини, вчинені російською федерацією, унеможливають належну реалізацію конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, громадяни України не мають можливості в повному

обсязі користуватись об'єктами навколишнього природного середовища та за їх допомогою задовольняти власні фізіологічні потреби. Реальні обсяги шкоди навколишньому природному середовищу та пов'язані з ним довгострокові масштаби впливу на здоров'я населення від російської агресії видається можливим оцінити тільки після закінчення війни та повної деокупації всіх територій України.

Ключові слова: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, екологічні права, дотримання прав людини, повномасштабне вторгнення, військова агресія, забруднення об'єктів природи, екозлочини.

Denysenko K.V. Problems of realization of the right to a safe environment for life and health under martial law.

The article is devoted to the study of problematic issues of realization of the right to a safe and healthy environment in the context of military aggression by the Russian Federation. It is emphasized that on February 24, 2022, the Russian Federation launched a war of aggression against the independence and territorial integrity of Ukraine, which is accompanied by the leveling of international humanitarian law, destruction of economic and natural resources, civilian and critical infrastructure, as well as numerous cases of violations of the environmental rights of Ukrainian citizens, in particular the right to a safe environment for life and health.

The author formulates the features of the right to a safe environment for life and health: 1) it belongs to the complex of environmental rights; 2) it is enshrined in the Constitution and laws of Ukraine; 3) it applies to all persons, without reference to the citizenship of Ukraine; 4) it is realized by a person in order to satisfy his or her vital and physiological needs; 5) it is inalienable; 6) it acts as an opportunity for any person to satisfy his or her vital and physiological needs; 7) its realization does not require active actions on the part of citizens; 8) it is protected and defended in accordance with the procedure established by law.

It is emphasized that the aggressor country resorts to nuclear blackmail, land contamination,

pollution of soil, water, air, nature reserves, destruction of flora and fauna, which leads to violation of the provisions of the Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques, Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12.08.1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I).

The documented crimes committed by the Russian Federation outlined in the article make it impossible to properly exercise the constitutional right to a safe environment for life and health, and Ukrainian citizens are unable to fully use environmental facilities and meet their own physiological needs with their help. The real extent of damage to the environment and the related long-term impact on public health from Russian aggression can be assessed only after the war ends and all the territories of Ukraine are fully de-occupied.

Key words: right to a safe environment for life and health, environmental rights, human rights, full-scale invasion, military aggression, environmental pollution, environmental crimes.

Постановка проблеми. В умовах інтеграції України в європейську спільноту, формування активного громадянського суспільства, проведення широкомасштабних реформ в низці сфер суспільного життя, трансформації вітчизняної правової системи, формування демократичних засад та правової свідомості особливого значення набуває питання щодо дотримання та належної реалізації прав і свобод людини та громадянина.

Поряд з цим, 24 лютого 2022 року російська федерація розпочала загарбницьку війну проти незалежності та територіальної цілісності України, яка супроводжується нівелюванням міжнародного гуманітарного права, загальновизнаних стандартів і цінностей, знищенням економічних та природних ресурсів, об'єктів цивільної та критичної інфраструктури, а також численними випадками порушень екологічних прав українських громадян, зокрема права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Злочини Росії проти довкілля та порушення прав українських громадян потребують вивчення, засудження та відшкодування збитків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти обраної автором проблематики були прямо чи опосередковано предметом дослідження таких науковців, як: І.М. Алмаші, У. В. Антонюка, Ю.М. Бисаги, Л.Б. Васильчука, В.В. Корольова, О.О. Сурілова та ін.

Метою статті є аналіз проблемних питань реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в умовах військової агресії з боку російської федерації.

Виклад основного матеріалу. Вперше на законодавчому рівні екологічні права було закріплено в 1991 році у статті 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», де зокрема зазначено, що кожний громадянин України має право на безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище [1]. З розвитком державотворення, що супроводжувалось прийняттям Основного Закону, на найвищому конституційному рівні було закріплено, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля [2].

Як бачимо, в першому випадку законодавець оперує поняттям права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище, в другому – правом на безпечне для життя і здоров'я довкілля, що свідчить про неузгодженість понятійного апарату в системі природоохоронного законодавства. Водночас, саме Конституція України є базисом для всіх інших нормативно-правових актів, а відтак з її термінологічними положеннями мають узгоджуватись вітчизняне законодавство.

Наразі відсутнє законодавче трактування поняття права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, але існує низка різних доктринальних визначень. Так, Васильчук Л.Б., Бисага Ю.М. вважають, що форма реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні – це зовнішній вираз практичного втілення в життя можливостей, установлених нормами права, громадянами України, іноземними громадянами або підданими, особами без громадянства, особисто або через створені ними організації, та іншими уповноваженими суб'єктами, з метою забезпечення безпечного для життя і здоров'я довкілля в Україні, а також задоволення їх власних потреб та інтересів у цій сфері [3, с. 18-19].

Корольова В.В. у об'єктивному значенні досліджуване право розглядає як сукупність правових норм, які закріплюють, регламентують, охороняють відносини, пов'язані із використанням даного права. У суб'єктивному, як конкретну юридично забезпечену можливість людини користуватися безпечним довкіллям, яке відповідає вимогам екологічної безпеки, для задоволення своїх життєво важливих потреб та інтересів [4, с. 40].

Вище зазначені погляди наукової спільноти та власні напрацювання в контексті змістовного наповнення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля дозволяє сформулювати його ознаки: 1) належить до комплексу екологічних прав; 2) закріплене в Конституції та законах України; 3) поширюється на всіх осіб, без прив'язки до громадянства України; 4) реалізується людиною з метою задоволення своїх життєвих та фізіологічних потреб; 5) є невідчужуваним; 6) виступає у якості можливості будь-якої особи задовольняти

свої життєві та фізіологічні потреби; 7) його реалізація не вимагає активних дій з боку громадян; 8) охороняється і захищається у встановленому законом порядку.

З метою регулювання правил ведення війни та керуючись потребою позбавлення людства від небезпеки використання нових засобів ведення війни Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10.12.1976 року було ухвалено Конвенцію про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище. У статті 1 вказаного документу зазначено, що кожна держава-учасниця цієї Конвенції зобов'язується не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, що мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способи руйнування, нанесення шкоди або заподіяння шкоди будь-якій іншій державі-учасниці [5].

Відповідно до статті 55 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 року, при веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкої, довгочасної і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення [6]. Отже, як бачимо, діюче міжнародне гуманітарне право забороняє застосовувати зброю та інше вороже використання засобів впливу на навколишнє природне середовище та здоров'я населення.

У невітшних умовах сьогодення мають місце численні випадки порушення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні з боку російської федерації. Країна-агресор вдається до ядерного шантажу, засмічення земель, забруднення ґрунтів, вод, атмосферного повітря, об'єктів природно-заповідного фонду, знищення тваринного та рослинного світу, що призводить до порушення положень Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) та низки інших міжнародних нормативно-правових актів, а також унеможлиблює належну та ефективну реалізацію конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. На підтвердження цієї тези розглянемо практичні випадки порушення конституційного права, закріпленого в статті 50 Основного Закону.

Ще на початку повномасштабного вторгнення окупанти масово вдавались до атак по нафтобазам на всій території України, де зберігались нафта та нафтопродукти. Так, у лютому та березні 2022 року зазнала бомбардувань з боку російської федерації нафтобаза у Фастівському районі Київської області, в результаті чого було знищено десять резервуарів з нафтопродуктами та завдано 930 мільйонів гривень збитків довкіллю України. Після першого обстрілу пожежа на базі тривала цілий тиждень. У результаті горіння в атмосферне повітря Київщини потрапило 41 тисяча 830 тон забруднюючих речовин, у тому числі: 41 тисяча 694 тони діоксиду вуглецю, 76 тон оксиду вуглецю, 17 тон діоксиду азоту, 6 тон оксиду цинку [7].

З квітня 2022 року російські окупанти здійснили обстріл Одеси, в результаті якого було атаковано територію нафтопереробного заводу та декількох нафтосховищ. Внаслідок обстрілу було знищено резервуари з паливом, пошкоджено господарські будинки та газові комунікації [8]. Такі обстріли супроводжуються пожежами та відповідно викидами нафтопродуктів і інших шкідливих речовин в атмосферне повітря, що негативно впливає на навколишнє природне середовище як в Україні, так і сусідніх країнах, а також головним чином на належну реалізацію права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Неабиякої проблеми набуває ситуація з пожежами лісів в зоні ведення бойових дій. Зокрема, в березні 2022 року під час зіткнення військовослужбовців Збройних Сил України з окупантами навколо столиці через обстріли спалахнули пожежі у Чорнобильських лісах та прилеглих територіях, де містяться викиди радіоактивного пилу. Ситуація загострюється тим, що такі пожежі, як правило, не вдається оперативно загасити через постійні обстріли військовослужбовцями російської федерації.

В умовах повномасштабного вторгнення окупанти вдаються до обстрілів промислових підприємств, найчастіше на півночі та сході України, що супроводжується масовими викидами токсичних відходів в атмосферне повітря. Зокрема влучання снарядів у хімічні підприємства, як-от у Рубіжному на Луганщині або в Сумах, призводили до витоків азоту і аміаку. Азот підіймається вгору, пояснюють експерти, і люди можуть отримати опіки легень, втратити зір, а при великій концентрації – померти. Так само вгору підіймається удвічі легший за повітря аміак, що може проникати у вікна верхніх поверхів [9].

Через війну та її наслідки в Україні актуалізується ще одна проблема – засмічення земель та забруднення ґрунтів. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, станом на 09.01.2024 року, площа засмічених земель становить 17 980 636 м², чим завдано

шкоди на 997,9 млрд грн., відповідно площа забруднених ґрунтів на вказаний період становить 629 345 м², що завдало шкоди на 15,3 млрд грн. [10]. Фахівці констатують, що тисячі російських танків і бронемашин забруднюють землю паливно-мастильними матеріалами, а спалені продовжують завдавати шкоди вже як металобрухт. Це канцерогенне сміття, і поки воно залишається на землі, отруює навколишнє середовище важкими металами, які потрапляють у ґрунтові води [9]. Вище окреслене призвести до техногенної катастрофи та визнання забруднених військовою технікою територій непридатними для життя людей.

Ракети, що запускаються по українській території – це сотні й тисячі кілограмів хімічних речовин, які і при повному згорянні і при потрапленні решток у навколишнє середовище несуть значне забруднення та є токсичними для всього живого [11, с. 12], у тому числі й для людського організму.

На кінець 2023 року по території України було випущено понад 7500 ракет різних типів (авіаційних, зенітних, крилатих, балістичних), а відтак фактично наразі відсутні екологічно чисті території. Більше того, наразі на територіях ведення бойових дій та тимчасово окупованих територіях не ведеться екологічний моніторинг, а відтак на них унеможливується збір і аналіз інформації про стан навколишнього природного середовища та рівень його забруднення.

Ще однією проблемою належної реалізації права на безпечне для життя і здоров'я довкілля є мінування території України окупантами. Загальна площа замінованих територій в Україні внаслідок російської агресії становить 174 тисяч квадратних кілометрів, що удвічі більше, ніж площа Австрії [12]. Майже щодня українські медіа публікують інформацію про постраждалих та загиблих через підриви на мінах та вибухонебезпечних залишках війни. Наразі Україна є однією із найбільш замінованих країн світу. Окупанти здійснюють мінування полів, лісів, водойм, відповідно громадяни України користуючись об'єктами навколишнього природного середовища наражають себе на небезпеку своє життя та здоров'я.

Висновки. Таким чином, окреслені вище задокументовані злочини, вчинені російською федерацією, унеможливають належну реалізацію конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, громадяни України не мають можливості в повному обсязі користуватись об'єктами навколишнього природного середовища та за їх допомогою задовольняти власні фізіологічні потреби. Реальні обсяги шкоди навколишньому природному середовищу та пов'язані з ним довгострокові масштаби впливу на здоров'я населення від російської агресії видається мож-

ливим оцінити тільки після закінчення війни та повної деокупації всіх територій України. Очевидно, що в майбутньому зафіксовані екологічні злочини мають бути розглянуті міжнародними судовими інституціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. Дата оновлення: 08.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 09.01.2024).
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.01.2024).
3. Васильчук Л.Б., Бисага Ю.М. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні: монографія. Ужгород: Видавничий центр ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. 208 с.
4. Корольова В.В. Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля в системі особистих немайнових прав фізичної особи. *Legal Bulletin*. 2022. № 3. С. 37–41.
5. Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 10.12.1976 року. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/hostenv.shtml (дата звернення: 09.01.2024).
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08.06.1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 09.01.2024).
7. Знищення нафтобази на Київщині: фахівці підраховали збитки довкіллю. URL: <https://bigkyiv.com.ua/znysshennya-naftobazy-nakyyivshhyni-fahivvci-pidrahuvaly-zbytky-dovkillyu/> (дата звернення: 09.01.2024).
8. Атака на Одесу: обстріл нафтобази посеред житлового кварталу. URL: <https://bihus.info/voyenni-zlochyny-rf-v-ukrayini-obstril-naftobazy-posered-zhytlovogo-kvartalu/> (дата звернення: 09.01.2024).
9. Спустошені землі. Якою буде природа України після війни. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/extra/mwu5sxghvc/ukraine_war_damaged_nature (дата звернення: 09.01.2024).
10. Завдані збитки. Земельні ресурси. Офіційний ресурс Міністерства захисту довкіл-

ля та природних ресурсів. URL: <https://eozagroza.gov.ua/damage/shove> (дата звернення: 09.01.2024).

11. Наслідки для довкілля війни росії проти України. URL: <https://cleanair.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua-war-damages-ua-version-04-low-res.pdf> (дата звернення: 09.01.2024).

12. В Україні заміновано територій, як дві Австрії – Зеленський у Національній раді. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3689353-v-ukraini-zaminovano-teritorij-ak-dvi-avstrii-zelenskij-u-nacionalnij-radi.html> (дата звернення: 09.01.2024).